

УДК (438)+328.161.2:316.4“19”

Олена Антипова

канд. іст. наук, наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: antipolena@ukr.net

МІЖНАРОДНЕ ВІДЛУННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ 1956 РОКУ В ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена висвітленню позицій та дій різних політичних сил та світової спільноти щодо суспільно-політичних процесів у Польщі середини 50-х років ХХ ст. Здійснений аналіз реакції провідних світових держав на події 1956 р. у Польщі дає підстави стверджувати, що Польський жовтень відіграв значну роль у відносинах між західними країнами та СРСР, а також у певній зміні політики останнього щодо країн соціалістичного блоку. Загалом Польський жовтень послабив міжнародну напругу. На міжнародній арені встановилася певна рівновага сил. Мирне подолання кризи в Польщі розв'язувало проблему стабілізації ситуації у центрі протистояння двох воєнно-політичних блоків.

Ключові слова: *Польща, ПОРП, соціалістичний блок, суспільно-політична криза, СРСР, США, Центрально-Східна Європа.*

Olena Antypova

PhD in History, Researcher
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Grushevskui Street Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: antipolena@ukr.net

THE INTERNATIONAL COMMUNITY'S RESPONSE TO THE 1956 SOCIO-POLITICAL CRISIS IN POLAND

The article is devoted to highlighting the position and actions of various political forces and the world community regarding the socio-political processes in Poland in the mid-1950's. In world history, 1956 was marked by significant historical events in countries of Europe, Asia, Africa and America. Especially deep changes occurred in the Soviet block. The Polish October (the first socio-political crisis in the Polish People's Republic) occupies a

significant place in the social and political life and in the international relations of the countries of Central and Eastern Europe in the mid-1950 s.

The study of the events of 1956 in the Polish People's Republic as a phenomenon of domestic political and international life becomes particularly relevant due to geopolitical changes in Central and Eastern Europe, which took place at the end of the twentieth century.

An analysis of the reaction of leading world powers to the events in Poland suggests that the Polish October played a significant role in relations between the western countries and the USSR, as well as in a certain change of the latter's policy towards to the countries of the socialist bloc. On the whole, Polish October weakened international tension. A certain balance of power was established on the international scene. The peaceful overcoming of the crisis in Poland solved the problem of stabilizing the situation in the center of the confrontation of the two military-political blocs.

A comprehensive analysis of the events of 1956 in Poland indicates a systemic crisis in the countries of the Soviet bloc. The Polish socio-political crisis is not only a top priority in the history of Poland, but also acquired world significance. The peculiarity of Poland's October is that crisis phenomena, exacerbated within the country and reinforced by foreign policy factors, were resolved peacefully. It was precisely this event that helped to maintain a delicate balance between Western countries and the USSR.

For the global world, the Polish events of 1956 did not start the change in the East-West coordinate system, but they significantly influenced the political climate in Europe. The experience of solving international problems accumulated in this period became the basis of the construction of international relations on the European continent, which retained its main features almost until the end of the 1960's and subsequently found its embodiment in the policy of détente.

Keywords: *Poland, PUWP, socialist bloc, socio-political crisis, USSR, USA, Central and Eastern Europe.*

У світовій історії 1956 рік позначився значними історичними подіями. Особливо глибокі зміни відбулися у країнах т.зв. «соціалістичного табору», серед яких значне місце посідає Польський жовтень — перша суспільно-політична криза в Польській Народній Республіці. Ці події та пов'язані з ними міжнародні процеси поклали початок тривалому шляху країни до утвердження суверенності, а також вплинули на розвиток міжнародних відносин другої половини ХХ ст.

Події 1956 р. у Польщі постійно перебували в полі зору польських істориків, політологів, публіцистів, які прагнули дати їм обґрунтовану оцінку, намагалися провести паралелі між минулим і сьогоденням. Така

увага до першої суспільно-політичної кризи в історії ПНР пояснюється низкою причин, зокрема, бажанням з'ясувати та пояснити процеси, що призвели до руйнації суспільного ладу так званої «народної демократії». Сучасна польська історіографія вирізняється значним пластом наукових розвідок, присвячених дослідженню резонансу Польського жовтня у світі. У студіях М. Кулі, Е. Маковського, П. Махцевича, М. Міколайчика, С. Янковяка¹ та ін. розкриваються позиції та дії різних політичних сил і світової спільноти щодо суспільно-політичних процесів у Польщі.

У працях українських істориків С. Кульчицького, Г. Касьянова, В. Даниленка, В. Барана, Р. Постоловського, Є. Пугача, С. Страшнюка² та ін. основна увага приділяється комплексній розробці проблеми еволюції тоталітарної системи у другій половині ХХ ст. як в Україні, так й в країнах Центрально-Східної Європи. Втім, у вітчизняній історіографії висвітленню проблем, присвячених політичним кризам і конфліктам 50–80-х років у Польщі, приділяється недостатня увага. Актуалізує необхідність вивчення цієї проблематики також недостатня наукова розробленість окремих аспектів трансформаційних процесів, що відбувалися в Польщі в посттоталітарну добу, а саме малодослідженою залишається міжнародна оцінка суспільно-політичних процесів у Польщі. Висвітлення суспільно-політичної кризи 1956 р. у Польщі та її впливу на відносини СРСР і країн соціалістичного блоку з західними державами у другій половині 1950-х років дозволить глибше зрозуміти й рельєфніше відобразити подальші зміни геополітичної мапи Центрально-Східної Європи та місце України в цьому процесі.

Зведення «залізної зависи» не зменшило зацікавлення західних країн подіями у країнах соціалістичного блоку. Від закінчення Другої світової війни їх основною стратегією стало обмеження контролю Радянського Союзу над країнами Центрально-Східної Європи.

Найбільшу увагу реалізації цього плану приділяли Сполучені Штати Америки. Створена 1947 р. Рада національної безпеки США (The National Security Council) у березні 1948 р. прийняла рішення про скоординовану кампанію підтримки рухів опору в країнах цього регіону³. Наприкінці 1949 р. президент США Д. Ейзенхауер підписав документ, який отримав назву «Політика Сполучених Штатів щодо радянських сателітів у Східній Європі»⁴. За цим документом, єдиним невоєнним засобом усунення Радянського Союзу від впливу на цей регіон стало послаблення позиції комуністичних партій у країнах радянського блоку. Для оптимального вирішення цього питання РНБ планувала використати радянсько-югославський конфлікт і поступово спрямувати радянізовані країни до, так званої, югославської моделі соціалізму.

Одним із кроків РНБ у цьому напрямі стало створення у 1949 р. Комітету Вільної Європи (КВЕ). Його завданням було розповсюдження

інформації серед країн регіону, які опинилися за «залізною завісою» і не мали доступу до альтернативних інформаційних джерел антикомуністичного спрямування. З цією метою КВС створили регіональні секції Радіо Вільна Європа. Серед них був і «Голос вільної Польщі» із штаб-квартирою в Мюнхені⁵. Для поширення інформації у друкованому вигляді розроблялися операції з використанням повітряних куль⁶. Як зазначив польський історик М. Міколайчик, Захід не був готовий до рішучіших дій, тому його діяльність обмежувалася пропагандистсько-диверсійними прийомами⁷.

Незважаючи на смерть Й. Сталіна і зміну керівництва СРСР, урядовці провідних західних держав ставилися песимістично до можливості змін у радянському блоці. У документах Центральної розвідувальної агенції США у першій половині 1955 р. зазначалося, що «впродовж наступних 5 років не виглядає реальним, аби у країнах-сателітах проявив себе який-небудь активний і організований супротив»⁸. За роки після смерті Й. Сталіна не відбулося суттєвих змін у відносинах між СРСР та іншими соціалістичними країнами.

На початку 50-х рр. ХХ ст. Польща не викликала особливого зацікавлення в супердержав, а у свідомості їхніх громадян всі країни Східної Європи взагалі уявлялися невиразною масою. Дипломатичні відносини Польщі з США, Францією і Великою Британією мали формальний характер.

Відчутний вплив на політичну ситуацію у Польщі мав ХХ з'їзд КПРС. Масове розповсюдження й обговорення доповіді М. Хрущова призвели до катастрофічного падіння в польському суспільстві авторитету як КПРС, так і ПОРП. Під сумнів була поставлена доцільність реалізації у Польщі радянської моделі соціалізму. Партія фактично втратила контроль над громадським життям. Загострився внутрішній розкол у керівництві ПОРП — утворилися дві конкуруючі групи, що вели боротьбу за владу і вплив у суспільстві. Всі ці чинники призвели до поглиблення політичної кризи у країні.

Утім, упродовж першої половини 1956 р. інформація, яка надходила від західноєвропейських і американських дипломатичних служб, що працювали в Польщі, характеризувалася підкресленим сумнівом щодо подальшого просування демократичних змін у цій країні. Водночас, дипломати відзначали наявність наростаючих протестних настроїв серед польської молоді.

Слід зауважити, що одні й ті самі явища по-різному оцінювалися дипломатами різних країн. Французькі дипломати покладали великі надії на ефективність та інтенсивність розпочатих навесні 1956 р. демократичних змін у Польщі⁹. Дипломати США взагалі не вбачали можливим

існування «соціалізму з людським обличчям»¹⁰. Попри деякі розбіжності у сприйнятті лібералізації польського суспільного життя, всі вони досить скептично ставились до характеру і розвитку подій.

З особливою увагою за розвитком подій у Польщі спостерігали у Федеративній Республіці Німеччина¹¹. Таке зацікавлення було викликано перспективою розв'язання конфлікту між обома країнами. Після закінчення Другої світової війни суперечку викликало встановлення західного кордону Польщі по Одеру і Нейсі, що призвело до розриву дипломатичних відносин між ПНР і ФРН. Ситуацію ускладнював той факт, що незважаючи на переселення значної частини німецького населення з території Польщі до ФРН, яке відбувалося за рішенням Потсдамської конференції, у ПНР залишалася багатотисячна німецька меншина. Процес репатріації тривав до середини 50-х рр., проте частина німців переселялася та отримувала громадянство Німецької Демократичної Республіки¹². Зміни, що зароджувалися в політичному устрої Польщі, на думку офіційного Бонна, у майбутньому могли посприяти розв'язанню цих проблем.

Перші виступи польських робітників у червні 1956 р. збіглися в часі з Міжнародним ярмарком, що саме в ті дні відбувався в Познані. Завдяки великій кількості іноземних гостей, які перебували на торгах, познанські події у дуже короткий час отримали розголос у світі¹³.

Першими досить емоційно відреагували засоби масової інформації. Британська радіостанція «BBC» вже надвечір 28 червня повідомляла про вуличні погроми в Познані, захоплення великим натовпом маніфестантів урядових будинків та плюндрування радянських прапорів. Кореспонденти відзначали появу на вулицях міста танків¹⁴. За годину після початку виступів познанських робітників інформацію з місця подій почало передавати на Польщу радіо «Вільна Європа»¹⁵.

Події у Познані для західного світу стали справжньою сенсацією. Значно зросла увага світових ЗМІ до Польщі. До Варшави своїх найкращих кореспондентів скеровували провідні мас-медіа. Також після тривалої перерви у Польщі з'явилися перші західнонімецькі журналісти.

Кілька наступних днів всі найбільш авторитетні газети світу чільне місце на своїх шпальтах відводили познанським протестам, супроводжуючи їх фотографіями з місця подій. Аналізуючи причини протистояння, більшість видань доходили висновку, що познанські події свідчать про банкрутство комунізму в Польщі.

Переважна більшість західних видань у своїх аналітичних матеріалах наголошувала на антирадянському характері виступів у Познані. Американський часопис "New York Herald Tribune" вважав, що всупереч суттєвим економічним проблемам, це повстання мало суто політичне

підґрунтя¹⁶. Французька газета “Le Monde” наголошувала на антирадянських настроях маніфестантів, зазначаючи, що «стара ворожість польського народу до росіян не може бути цілковито усунена»¹⁷. Схожої думки дотримувалася й британська газета “The Times”, яка вважала, що антирадянські виступи познанських робітників відповідають характеру польського народу, який у Східній Європі найактивніше не погоджується з радянським домінуванням¹⁸.

Однак, в оцінці майбутнього розвитку подій у Польщі світові мас-медіа дотримувалися різних позицій. Британська газета “The Manchester Guardian” безапеляційно заявляла, що польські комуністи дозволили своєму народу «випустити пару». Проте «свобода малими порціями є небезпечним рецептом», і Польща в подальшому приречена на балансування між репресіями та «м’якою» лібералізацією¹⁹.

Британський часопис “The News Chronicle” припускав, що подальший розвиток подій у Польщі залежав від цілої низки чинників. Зокрема, видання брало до уваги підтримку бунту познанських робітників в інших польських містах та кардинальні зміни в керівництві ПОРП. Автори видання також вважали, що в разі посилення протестного народного руху з одночасним стабільним становищем у керівництві партії «твердоголових» комуністів може відбутися гальмування процесів десталінізації та лібералізації суспільного життя²⁰.

Коментуючи познанські події, журналісти західних видань не стримували слів підтримки та захоплення відвагою познанських робітників. Водночас вони не приховували обурення діями влади, яка допустила криваве протистояння. Утім, у західних часописах проглядалася теза про те, що Захід не готовий до занадто бурхливої реакції, яка б заохочувала поляків до подальших рішучих дій. На їхню думку, наслідки такого соціального вибуху могли бути жахливіші за події 1953 р. у Берліні.

Західні преса й радіо використовували познанські події головним чином для критики комунізму та Радянського Союзу. Британська газета “The Manchester Guardian” висувала пропозицію до урядів західних країн висловити підтримку вільному вибору поляками соціального устрою, водночас зазначивши, що основною метою Заходу є прийняття Польщі до спільної західноєвропейської традиції²¹.

Після нетривалої перерви, у другій половині липня 1956 р. увага західних ЗМІ знову була прикута до Польщі. Інтерес викликали судові процеси над затриманими під час познанських протестів. У західних часописах з’явилися матеріали про створення польською владою спеціальних трибуналів для покарання учасників подій у Познані²². Міжнародні організації також непокоїлися долею арештантів. Їхні представники застерігали польське керівництво від практики жорсткого пока-

рання маніфестантів²³. Подібні виступи мали широкий резонанс у світі, тому польська влада змушена була звернутись до дипломатичних представництв західних країн з проханням припинити розповсюдження пліток про розправу над арештантами. Прем'єр-міністр Ю. Ціранкевич на початку вересня у виступі в Сеймі стверджував, що справжньою метою міжнародних спостерігачів є розповсюдження ворожої пропаганди, і «присутність на тих процесах спостерігачів була б приниженням /.../ правосуддя»²⁴.

Уряд Польщі повсякчас відмовляв західним спостерігачам у їхньому бажанні спостерігати за перебігом судових процесів. У справу втрутилися такі неурядові організації, як Міжнародна комісія юристів та Міжнародна конфедерація вільних профспілок. Занепокоєння з цього приводу висловив також уряд США. Перед початком перших судових процесів, 26 вересня 1956 р. президент США Д. Ейзенхауер виступив із заявою, в якій висловив впевненість у тому, що всім обвинуваченим у познанських процесах нададуть кваліфіковану юридичну допомогу, а винесені вироки будуть справедливими, без елементів розправи. Таке об'єктивне судочинство, за його словами, стало би вагомим доказом проведення в Польщі справжньої десталінізації, як у теорії так і на практиці²⁵.

У результаті тиску західних країн польська влада змушена була погодитись на участь у судових процесах спостерігачів не тільки від західних ЗМІ, але й від урядів та інших впливових міжнародних організацій.

Західні держави не мали наміру застосовувати щодо познанських подій будь-які акції, окрім антикомуністичної та антирадянської пропаганди. Під час протистоянь у Познані в червні 1956 р. всі дипломатичні служби, що працювали на території Польщі, намагались зібрати максимальну кількість інформації щодо причин і перебігу тих подій. Переважна більшість дипломатів сприймала познанські події як черговий доказ нав'язування Польщі комуністичного ладу та посилення протистояння між панівним режимом і народом.

У своїх звітах дипломати звертали увагу на особливе значення у генезі познанського бунту таких складових, як вкрай важка економічна ситуація, схильність польської інтелектуальної еліти до захоплення змінами, розкачування єдності ПОРП. Усі ці чинники, на думку західних аналітиків, свідчили про прояв загальної кризи комуністичного руху.

Події у Познані стали в офіційному Вашингтоні предметом особливої уваги. Вже наступного дня після познанських протестів Державний департамент США виступив із заявою, в якій зазначив, що на «думку Сполучених Штатів познанські протести були виразом загальнонародського невдоволення урядом, який передусім прислужується інтересам

СРСР»²⁶. Уряд США нагадав, що після закінчення Другої світової війни рішеннями Ялтинської конференції народи країн Центральної Європи отримали свободу вибору. Було також зазначено, що США й надалі спостерігатимуть за розвитком подій у Польщі, але не йдеться про інші форми реагування на факти брутального придушення познанських виступів. Пізніше, відповідаючи на звинувачення польського уряду в фінансуванні познанських протестів, американська сторона в офіційному повідомленні стверджувала, що демонстрації робітників Познані були спровоковані лише «лавиною накопиченої гіркоти пригніченого владою народу»²⁷.

Загалом, познанські події не були занадто позитивно сприйняті американськими можновладцями. Рада безпеки США у своєму звіті з середини липня 1956 р. стверджувала, що «загалом немає жодних ознак ослаблення контролю Москви над Польщею»²⁸. Улітку 1956 р. уряд Сполучених Штатів не проявляв зацікавленості в урегулюванні внутрішніх справ Польщі. Познанські події не призвели до концептуальних змін у площині відносин Схід-Захід. Не відчуваючи підтримки від своїх європейських союзників, США не прагнули поглиблення існуючої суперечки між двома антагоністичними блоками.

Утім, 30 червня уряд США звернувся до Американського Червоного Хреста з проханням надати Польщі гуманітарну допомогу для «запобігання голоду польського народу»²⁹. На думку польського історика Е. Маковського³⁰, американська пропозиція допомоги мала передусім пропагандистський характер, тому що з огляду на політичну ситуацію польський комуністичний уряд не міг її прийняти. До того ж, декількома місяцями раніше польський уряд звернувся до уряду США з проханням дозволити закупівлю збіжжя за пільговими цінами, проте так і не отримав позитивної відповіді³¹.

Помірковано й дуже обережно відреагував уряд Канади, заявивши, що трактує події у Познані як внутрішню справу Польщі. Канадський міністр закордонних справ, висловлюючи думку уряду, заявив, що в цій ситуації нерозсудливо було б робити офіційні заяви, оскільки влада у Варшаві може прийняти це за необґрунтоване втручання у внутрішню політику держави³².

Схожою була реакція Великої Британії. В офіційних заявах йшлося про жаль з приводу жертв у Познані. Група британських парламентарів надіслала листа на адресу польського уряду з вимогою поважати права і свободи свого народу³³. Зважаючи на делікатність ситуації та запобігаючи подальшим репресіям у ПНР, британський уряд радив своїм ЗМІ стримано коментувати польські події. Радіостанція «BBC» отримала рекомендації утриматись від промов, які б могли бути сприйняті поляками як невиправдані надії на допомогу Заходу³⁴.

Схожу реакцію демонстрували і в офіційному Парижі. Представники французького уряду запевняли, що події у Польщі мають міжнародне значення і пробудили громадську думку в усьому світі, що Франція розраховує на позитивні зміни в Польщі на шляху демократизації, збільшення свобод і зростання добробуту. Однак, уряд Франції не має права втручатися у внутрішні справи Польщі³⁵.

З огляду на відсутність дипломатичних відносин уряд ФРН утримався від офіційних заяв. Лише канцлер ФРН К. Аденауер стверджував, що події у Познані були не тільки проявом ненависті людей до нав'язаного їм режиму, а й певним успіхом політики західних країн щодо визволення Центрально-Східної Європи від ярма СРСР³⁶. Міністр закордонних справ ФРН Х. Brentano, побічно до інших справ, заявив, що уряд, який проти своїх власних робітників виставляє танки, навряд чи зможе розв'язати проблеми польсько-німецького кордону³⁷.

Уряди провідних західних держав обережно спостерігали за подіями в Польщі, уникаючи жорстких і рішучих офіційних заяв. Значно більше критики могли собі дозволити міжнародні профспілки, соціалістичні та соціал-демократичні партії і неурядові організації.

Висловлюючи глибоку стурбованість подіями в Польщі, Міжнародна конфедерація вільних профспілок і Об'єднання християнських профспілок ухвалили спільну резолюцію, в якій висловили протест проти порушення прав робітників у Польщі та звернулись з проханням до Міжнародної організації праці при ООН, аби та апелювала до польського уряду в справі припинення репресій і звільнення заарештованих робітників³⁸.

Своєю чергою, робоча група Міжнародної організації праці оголосила протест уряду Польщі проти відмови робітникам у їхньому праві на страйки, а також закликала польську владу дотримуватися положень Міжнародної конфедерації праці й припинити використання зброї проти страйкарів³⁹. Міжнародне бюро праці надіслало на адресу уряду ПНР лист, вимагаючи пояснення обставин познанських подій на сесії Міжнародної організації праці в ООН у листопаді 1956 р. Проте це послання залишилося без відповіді.

Висловили протест і провідні американські та британські профспілки, які виявили обурення з приводу цинічного придушення страйку познанських робітників «за їхнє бажання хліба і волі»⁴⁰. Голова німецьких профспілок Західного Берліна, демонструючи підтримку постраждалим робітникам, стверджував, що «німецький робітничий клас, особливо робітничий клас Берліна, солідаризується з польськими робітниками і висловлює велику симпатію вільній, демократичній Польщі»⁴¹.

Проти кривавого придушення робітничого бунту в Познані виступили західноєвропейські партії, зокрема соціал-демократичного спрямування.

Голова Соціалістичного інтернаціоналу М. Філіпс у листі до прем'єр-міністра Ю. Циранкевича відзначав, що разом з польськими робітниками та польським народом він перебуває в жалобі за загиблими й закликав до надання допомоги всім постраждалим. Також, він висловив надію, що польський уряд не допустить повторення таких подій, а в Польщі й надалі буде розвиватися демократичне суспільство⁴².

Італійська соціал-демократична унія та Конгрес соціалістів Бельгії також приєдналися до висловлення протесту проти дій уряду ПНР. Водночас, вони запевнили польських робітників у своїй підтримці⁴³.

Гостро реагували на придушення владою ПНР робітничого виступу в Познані інтелектуали Франції. Серед видатних авторитетів, які підтримали виступи польських робітників, був всесвітньо визнаний французький філософ і письменник Альбер Камю. Виступаючи 12 липня 1956 р. на мітингу солідарності, що був організований за ініціативою головного редактора «Культури» Є. Гедройця в Парижі, він закликав до відповідальності прем'єр-міністра ПНР Ю. Циранкевича. Апелюючи до тези прем'єра про те, що «кожен провокатор /.../, який наважиться підняти руку на народну владу, мусить знати, що влада відрубає йому ту руку в інтересах робітничого класу й інтелігенції»⁴⁴, А. Камю зазначав, що так гвалтовно розправляючись із своїм народом, уряд сам собі відрубає руку⁴⁵.

Після червневих подій у Познані більшість провідних західних країн уважніше слідкували за розвитком політичної ситуації у Польщі. Представники дипломатичних місій, розглядаючи польську політичну сферу, прогнозували можливі кадрові зміни в керівництві партії, насамперед, чекаючи на повернення до влади В. Гомулки. Водночас, західні аналітики наголошували, що деякі члени ПОРП вважають його «зако-ренілим комуністом, просякнутим старою фразеологією, який не може зрозуміти ситуацію в Польщі і до того ж він малоінтелігентний, щоб зрозуміти загальні наслідки сучасного економічного стану»⁴⁶.

Проте, вже на початку осені 1956 р. увага світової спільноти до трансформаційних процесів у Польщі суттєво зменшилася. Вона була прикута до загострення напруження в Угорщині та до заглиблення конфлікту навколо Суецького каналу, в який були втягнуті провідні держави світу — Велика Британія, Франція та Ізраїль.

До останнього світова спільнота сподівалася, що СРСР не наважиться на відкрите придушення угорського повстання, яке розпочалося 23 жовтня 1956 р. з мітингу студентів Будапешта на підтримку польського народу⁴⁷. Утім, радянське керівництво, яке 30 жовтня 1956 р. прийняло декларацію «Про основи розвитку і подальшого зміцнення дружби і співробітництва між Радянським Союзом та іншими соціалістичними

країнами»⁴⁸, в якій зокрема йшлося про «національну суверенність», вже на початку листопада визнало загрозу своїм інтересам у Центрально-Східній Європі та здійснило військову інтервенцію в Угорщину⁴⁹.

У Польщі відчувалася реальність радянської загрози. Утім серед причин, які, на думку окремих польських істориків⁵⁰, вплинули на рішення Москви утриматися від воєнної операції у Польщі, була рішуча позиція Комуністичної партії Китаю, яка активно протидіяла військовому втручання у внутрішні справи Польщі, а також заявляла про те, що агресивні дії СРСР вважатимуться КНР проявом великодержавного шовінізму. СРСР був змушений враховувати позицію Китаю, і радянські війська остаточно відійшли від Варшави. Принагідно слід зазначити, що зміцнивши свої позиції у відносинах з СРСР через вирішення конфлікту в ПНР, Комуністична партія Китаю кількома днями пізніше підтримала радянську інтервенцію в Угорщині⁵¹.

Слід зазначити, що після VIII пленуму ЦК ПОРП американська адміністрація уважніше стежила за подіями в Польщі, ніж за розвитком Угорської революції. У США були впевнені, що, на відміну від В. Гомулки, І. Надь не зможе опанувати ситуацію. На різне ставлення до лідерів двох країн впливав той факт, що І. Надь ніколи раніше не виступав ані проти комуністичної партії, ані проти політики Москви. До того ж, завдяки радіопередачам Ю. Святло, американці краще розумілися на польській внутрішньопартійній боротьбі⁵².

Жовтневі події у Польщі, а саме рішення VIII пленуму ЦК ПОРП, виявилися неочікуваними для західних країн. В адміністрації президента США події у Польщі вважали першою ознакою послаблення комуністичного ладу й прогнозували швидке просування Польщі до вільного волевиявлення. Доповідь В. Гомулки на VIII пленумі ЦК ПОРП американські дипломати називали «однією з найдраматичніших подій з часів промови Хрущова»⁵³. Особливо вони відзначили рішучі закиди Гомулки на адресу радянської системи господарювання, у т.ч. знищення індивідуального господарства селян. Для підготовки пропагандистських передач, розрахованих на сферу впливу радянського блоку, відповідний відділ адміністрації президента США отримав завдання використовувати цитати з промови Гомулки⁵⁴.

На думку польського вченого П. Махцевича, саме розв'язання у жовтні 1956 р. польської політичної кризи стало поштовхом до реалізації програми США щодо створення у Східній Європі комуністичних режимів, незалежних від Москви⁵⁵.

Сполучені Штати вважали, що результатом рішень VIII пленуму ЦК ПОРП стане розвиток Польщі за югославською моделлю соціалізму. Американські аналітики глибоко вірили в антирадянську репутацію

Гомулки і прогнозували віддзеркалення польських змін на інші комуністичні партії, що мало привести до загальної деструкції у країнах «за залізною завісою».

Самого В. Гомулку у Вашингтоні сприймали як «польського Тіто» і вважали, що він заслуговує на всіляку підтримку, оскільки його успіх у Польщі відповідав найвищим очікуванням Сполучених Штатів. 23 жовтня 1956 р. уряд США ухвалив рішення про надання Польщі економічної допомоги. Складнощі виникли ще на етапі переказування цієї пропозиції. Адміністрація США пропонувала допомогу дуже обережно й розсудливо, не висуваючи вступних умов і весь час наголошуючи, що Сполучені Штати не хотіли би стати причиною ускладнення польсько-радянських відносин. Однак пропозиція, здійснена дипломатичними каналами через посла США у Варшаві, була втаємничена від представників СРСР у Польщі⁵⁶.

Після тривалих переговорів, у червні 1957 р. США переказали Польщі перший транш кредиту, призначений на закупівлю сільськогосподарських надлишків американських ринків. З метою подолання юридичних перешкод, за якими значно обмежувалися економічні відносини між Сполученими Штатами та СРСР і його союзниками, Польщі надали офіційного статусу «дружньої країни». Необхідно зазначити, що і в наступні роки, коли внутрішня політика Гомулки все більше відходила від ідей Польського жовтня, у Сполучених Штатах позитивно оцінювали ситуацію в Польщі і надалі підтримували та фінансово допомагали польському уряду. Загальна сума допомоги США для Польщі під час правління В. Гомулки становила понад 420 млн. доларів⁵⁷.

Нещадне придушення радянськими військами Угорської революції 1956 р. викликало занепокоєння американських дипломатів. Реальна загроза військової інтервенції СРСР у Польщу існувала від листопада до половини грудня 1956 р. Для запобігання такому сценарію, Рада національної безпеки США відпрацьовувала концепцію захисту ПНР у можливому військовому конфлікті.

Польський історик П. Махцевич в американських архівах віднайшов один із перших варіантів проекту рішення РНБ. За цією версією документа Сполучені Штати, у разі ймовірного звернення Польщі до ООН у зв'язку з радянською інтервенцією, мають бути готові до підтримки будь-якої миротворчої операції, включно із широким застосуванням військового озброєння⁵⁸. Серед іншого до плану дій входило направлення до Польщі спостерігачів на чолі з генеральним секретарем ООН, особиста присутність якого була необхідною умовою запобігання потенційному збройному удару СРСР.

Остаточна РНБ, враховуючи застереження американських спецслужб щодо ймовірності міжконтинентального конфлікту, ухвалила поміркованіше рішення.

ваніше рішення. Проте, аналізуючи документ, професор Махцевич зазначив, що «не відомо жодних інших обставин, за яких Вашингтон, під час кризи у Східній Європі, припускав можливість збройного втручання»⁵⁹.

Після приходу до влади В. Гомулки й мирного розв'язання політичної кризи в Польщі представники провідних європейських держав, таких як Франція та Велика Британія, обговорювали питання щодо посилення «присутності» Заходу в Польщі та співпраці у сфері економіки. Західні держави не були однастайні у цьому питанні та не могли визначитися з принциповою тезою — чи допомога західних країн уряду Гомулки збільшить дистанцію між Польщею і СРСР, чи навпаки, вона зміцнить комунізм у Польщі⁶⁰. До цієї дискусії долучилися і у ФРН. Західнонімецькі експерти досить позитивно оцінювали трансформації у Польщі й радили керівництву своєї держави надати фінансову допомогу уряду В. Гомулки. Цей жест доброї волі мав би посприяти залагодженню конфлікту між обома країнами. Проте, уряд ФРН зайняв вичікувальну позицію⁶¹.

Західні дипломатичні представництва постійно виявляли інтерес до процесів трансформації суспільно-політичного життя в Польщі. На відміну від урядів своїх країн, дипломати досить позитивно ставилися до еволюційних змін у Польщі. Вони зазначали, що у певний момент Гомулка став порятунком для ПОРП, і його постать була підтримана партією для самозбереження та утримання влади. У розпочатому процесі десталінізації вони вбачали тактику дій ПОРП на випередження. На їхню думку, СРСР надав кредит довіри особисто Гомулці, отримавши таким чином гарантії стабільності комуністичного ладу в цій частині Східної Європи. Водночас, попри широкий суспільний розголос, вони не бачили реалізації плану соціально-економічних змін.

Після перемоги Польського жовтня західні дипломати велику увагу приділяли психоемоційній складовій польського суспільства. Коментуючи невдоволення поляків повільним впровадженням змін у політичному й економічному житті, вони пояснювали це завищеним рівнем очікувань. На користь Польщі свідчило й порівняння її з іншими країнами Східної Європи, де зміни в суспільно-політичному житті були менш відчутними⁶². Утім, аналізуючи розвиток польської економіки, представники дипломатичних служб відзначали вузькі межі її структурних змін. Їхнє занепокоєння викликала й ілюзорність свободи слова⁶³.

Детального аналізу зазнавала як внутрішня, так і зовнішня політика В. Гомулки. Дипломати звертали увагу на багато чинників, що обмежували його дії: ймовірність військової загрози та економічна залежність від СРСР, тиск КППС і західних комуністичних партій, внутрішньопартійна боротьба, перманентно складна економічна ситуація, немож-

ливість проведення суверенної політики на міжнародній арені. Об'єктивно оцінюючи діяльність лідера ПОРП, вони визнавали, що Гомулка не здатен зробити диво.

Західні аналітики неодноразово акцентували увагу на тому, що польське суспільство позитивно сприймає зміни, які запровадила комуністична партія, і реставрація капіталізму в цій країні безперспективна. Також вони неодноразово наголошували, що поляки не очікують повернення з Заходу польських емігрантів як визволителів, утім і не мають великих сподівань щодо діяльності комуністів⁶⁴.

Упродовж кількох місяців 1956 р. увага світової спільноти була прикута до подій у Польщі. Однак міжнародна громадська думка, сформована ЗМІ, міжнародними профспілками, неурядовими організаціями та світовими інтелектуалами, не змогла схилити провідні західні держави до рішучих дій. Уряди цих країн висловлювалися та діяли з далекою обережністю. Вони сумнівалися щодо успіху процесу лібералізації у країнах радянського блоку, а з огляду на безжальне придушення Угорської революції, не хотіли провокувати СРСР до подальших жорстоких дій. Обидва антагоністичні блоки залишилися на своїх позиціях. Західні держави намагалися використати момент для того, щоб наголосити на слабкості комуністичного режиму, але їхня реакція не була, як того вимагала ситуація, радикальною, а швидше поміркованою й толерантною.

Реакція провідних світових держав на події у Польщі дає підстави стверджувати, що Польський жовтень відіграв помітну роль у відносинах між західними державами та СРСР, а також у певній зміні політики останнього щодо країн соціалістичного блоку. Офіційна позиція Сполучених Штатів та інших провідних західних держав полягала у стратегії невтручання в політику Центрально-Східної Європи, де вони не планували застосування сили. Загалом Польський жовтень послабив міжнародну напругу. На міжнародній арені встановилася певна рівновага сил. Захід і СРСР, володіючи атомною зброєю, не бажали посилення конфронтації. Мирне подолання кризи в Польщі розв'язувало проблему стабілізації ситуації у центрі протистояння двох воєнно-політичних блоків.

Незважаючи на те, що для глобального світу польські події 1956 р. не стали початком змін у системі координат «Схід-Захід», вони вплинули на політичний клімат в Європі. Накопичений у цей період досвід розв'язання міжнародних проблем став основою тієї конструкції міжнародних відносин на європейському континенті, яка зберіглася майже до кінця 1960-х років і в подальшому знайшла втілення у політиці розрядки.

¹ Kula M. Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na Październik 1956 w Polsce. Warszawa, 1992; Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009; Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006; Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*, 3. Warszawa, 1997; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007; Jankowiak S., Makowski E. Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995.

² Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм в Україні: 20–30-ті роки. Київ, 1991; Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів, 2003; Постоловський Р.М., Пугач С.П., Страшнюк С.Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944–1953 рр.). Харків, 2000.

³ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 45.

⁴ Mania A. The National Security Council i amerykańska polityka wobec Europy Wschodniej. 1945–1960. Kraków, 1994. S. 73–77; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 109.

⁵ Jan Nowak-Jeziorański — Jerzy Giedroyc. Listy 1952–1998. Wrocław, 2002. S. 22–25; Nowak J. (Zdzisław Jeziorański). Wojna w eterze. Wspomnienia. 1948–1956. Londyn, 1986. T. 1. S. 64–65.

⁶ Nowak J. (Zdzisław Jeziorański). Wojna w eterze. Wspomnienia. 1948–1956. Londyn, 1986. T. 1. S. 162.

⁷ Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 109.

⁸ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 47.

⁹ Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 222.

¹⁰ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 46.

¹¹ Ruchniewicz K. Berlin i Bonn patrzą na Październik 1956 roku w Polsce. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 63–78.

¹² Madajczyk P. Mniejszości narodowe w Polsce w 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 197–220.

¹³ Bombicki M. R. Poznań 56. Poznań, 1992. S. 30–31.

¹⁴ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 172–173.

¹⁵ Hajdasz J. Poznański Czerwiec w programach Rozgłośni Polskiej RWE. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 97–106; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 112.

¹⁶ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 175.

¹⁷ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 175.

- ¹⁸ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 176.
- ¹⁹ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 174.
- ²⁰ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 - konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 17–18.
- ²¹ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 178–179; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 115.
- ²² Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 178–179.
- ²³ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 18.
- ²⁴ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 375; Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 18.
- ²⁵ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 - konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 19.
- ²⁶ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 173; 179.
- ²⁷ Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 215; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 118.
- ²⁸ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 47.
- ²⁹ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 177; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu: *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 118.
- ³⁰ Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 215.
- ³¹ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 19.
- ³² Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 20.
- ³³ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 21; Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 216.
- ³⁴ Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 119.
- ³⁵ Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 120.
- ³⁶ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 371; Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 21.
- ³⁷ Jankowiak S. Poznański Czerwiec 1956 - konsekwencje polityczne i skutki społeczne. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 21; Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 215.
- ³⁸ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 180; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 122.
- ³⁹ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 171; Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 122.

- ⁴⁰ Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach. Poznań, 1995. S. 174.
- ⁴¹ Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 216.
- ⁴² Mikołajczyk M. Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu. *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*. Poznań, 2007. S. 122.
- ⁴³ Makowski E. Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, 2006. S. 218.
- ⁴⁴ Fik M. Kultura Polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981. London, 1989. S. 243.
- ⁴⁵ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 374.
- ⁴⁶ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 373.
- ⁴⁷ Karwat J., Tischler J. 1956. Poznań. Budapeszt. Poznań, 2006. S. 139; Tarniewski M. Porcja wolności (październik 1956). Paryż, 1979. S. 76.
- ⁴⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Январь 1956 г. — декабрь 1960 г. Москва, 1983. Т. XI. С. 72–75.
- ⁴⁹ Karwat J., Tischler J. 1956. Poznań. Budapeszt. Poznań, 2006. S. 142.
- ⁵⁰ Friszke A., Stola D., Eisler J. Kierownictwo PZPR w czasie kryzysów 1956, 1968 i 1970. Warszawa, 2000. S. 38; Machcewicz P. Polski rok 1956. Warszawa, 1993. S. 152; Tarniewski M. Porcja wolności (październik 1956). Paryż, 1979. S. 12–123.
- ⁵¹ Lévesque J. Chiny wobec wydarzeń październikowych 1956 roku. *Aneks*. 1978. № 18. S. 166–167.
- ⁵² Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 379.
- ⁵³ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 377; Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 48–49.
- ⁵⁴ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 49.
- ⁵⁵ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 49.
- ⁵⁶ Wandych P. S. The United States and Poland. Cambridge, Massachusetts, 1980. S. 357.
- ⁵⁷ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 381.
- ⁵⁸ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 55.
- ⁵⁹ Machcewicz P. Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały*. Warszawa, 1997. T. 3. S. 58.
- ⁶⁰ Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 226.
- ⁶¹ Codogni P. Rok 1956. Warszawa, 2006. S. 382.
- ⁶² Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 227.
- ⁶³ Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 222.
- ⁶⁴ Kula M. Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa, 2009. S. 222.

REFERENCES

1. Bombicki, M. R. (1992.) *Poznań 56*. Poznań: Ławica [in Polish].
2. Codogni, P. (2006). *Rok 1956*. Warszawa: Prószyński i S-ka [in Polish].
3. Danylenko, V., Kasianov, H., & Kulchytskyi, S. (1991). *Stalinizm v Ukraini: 20–30-ti roky*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]; Baran, V. (2003). *Ukraina: novitnia istoria (1945–1991 rr.)*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryniakovycha [in Ukrainian].
4. Kostyushko, I., & Baltserak, V. (Eds.). (1983). *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-polskikh otnoshenyi. Yanvar 1956 h. — dekabr 1960 h.* (Vol. XI). Moskva: Nayka [in Russian].
5. Eisler, J., Jarosz, D., Kersten, K. (Eds.). (1997). *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne i Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie w dn. 21–22 października 1996 r.: Polska 1944/45–1989. Studia i materiały.* (Vol. 3). Warszawa: Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne [in Polish].
6. Fik, M. (1989). *Kultura Polska po Jalcie. Kronika lat 1944–1981*. London: Polonia [in Polish].
7. Friszke, A., Stola, D., & Eisler, J. (2000). *Kierownictwo PZPR w czasie kryzysów 1956, 1968 i 1970*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN [in Polish].
8. Hajdasz, J. (2007). *Poznański Czerwiec w programach Rozgłośni Polskiej RWE. Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Poznań 22-23 czerwca 2006.* (pp. 97–106). Poznań: Instytut Historii UAM [in Polish].
9. Jankowiak, S. (2009). *Poznański Czerwiec 1956 — konsekwencje polityczne i skutki społeczne. Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie.* Szymoniczek, J., Król, E. C. (Ed.). (pp. 9–21). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur [in Polish].
10. Jankowiak, S., & Makowski, E. (Eds.). (1995). *Poznański Czerwiec 1956 w dokumentach*. Poznań: OKBZPNP IPN [in Polish].
11. Karwat, J., & Tischler, J. (2006). *1956. Poznań. Budapeszt*. Poznań: Media Rodzina [in Polish].
12. Kula, M. (1992). *Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na Październik 1956 w Polsce*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk i Wydawnictwo Adam Marszałek [in Polish].
13. Kula, M. (2009). *Opinia francuska o wydarzeniach 1956 roku w Polsce. Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie.* Szymoniczek, J., Król, E. C. (Ed.). (pp. 217–228). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur [in Polish].
14. Lévesque, J. (1978). *Chiny wobec wydarzeń październikowych 1956 roku. Aneks*, 18, 161–173 [in Polish].
15. Machcewicz, P. (1993). *Polski rok 1956*. Warszawa: Mówią wieki [in Polish].
16. Machcewicz, P. (1997). *Stany Zjednoczone wobec Polskiego Października 1956 roku: Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne i Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie w dn. 21–22 października 1996 r., Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały.*, 3. (pp.45-62). Warszawa: Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne [in Polish].
17. Madajczyk, P. (1997). *Mniejszości narodowe w Polsce w 1956 roku. Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne i Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie w*

dn. 21–22 października 1996 r., *Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały.*, 3. (pp. 197–220). Warszawa: Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne [in Polish].

18. Madajczyk, P. (Eds.). (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN [in Polish].

19. Makowski, E. (2006). *Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie [in Polish].

20. Mania, A. (1994). *The National Security Council i amerykańska polityka wobec Europy Wschodniej. 1945–1960*. Kraków: Uniwersytet Jagelloński [in Polish].

21. Mikołajczyk, M. (2007). Wydarzenia poznańskie w oczach Zachodu: *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Poznań 22–23 czerwca 2006*. (pp. 107–124). Poznań: Instytut Historii UAM [in Polish].

22. Nowak, J. (Zdzisław Jeziorański). (1986). *Wojna w eterze. Wspomnienia. 1948–1956*. (Vol. 1). Londyn: Odnova [in Polish].

23. Platt, D. (Eds.). (2002). *Jan Nowak-Jeziorański — Jerzy Giedroyc. Listy 1952–1998*. Wrocław: Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp.z o.o. [in Polish].

24. Postolovskyi, R., Puhach, Ye., & Strashniuk, S. (2000). *Vstanovlennia totalitarnykh pezhymiv u krainakh Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy (1944–1953 rr.)*. Kharkiv: Biznes Inform [in Ukrainian].

25. Ruchniewicz, K. (1997). Berlin i Bonn patrzą na Październik 1956 roku w Polsce. *Polska 1956 — próba nowego spojrzenia. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne i Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie w dn. 21–22 października 1996 r., Polska 1944/45 — 1989. Studia i materiały.* 3. (pp. 63–78) [in Polish].

26. Szymoniczek, J., Król, E. C. (Eds.). (2009). *Rok 1956 w Polsce i jego rezonans w Europie*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur [in Polish].

27. Tarniewski, M. (1979). *Porcja wolności (październik 1956)*. Paryż: Instytut Literacki [in Polish].

28. Wandych, P.S. (1980). *The United States and Poland*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press [in English].